

O ścieżce ku prawdziwej autonomii podmiotu w krytyczno-realistycznym nurcie ***About the Path to the Real Autonomy of the Subject within the Critical Realist Tradition***

ABSTRACT

RESEARCH OBJECTIVE: The aim of this article is to explore the authority understanding in a perspective of Roy Bhaskar's critical realism. In the proposed framework, authority ceases to be understood in terms of heteronomy or autonomy and emerges as a relational causal mechanism rooted in the ontological stratification of the human being.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The central research question is: In what way can authority be conceived as a relational causal mechanism that does not subjugate but enables self-knowledge and reflexivity? The study is theoretical and analytical in nature, employing the conceptual apparatus of critical realism, including the four planes social being.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The arguments lead toward an understanding of authority as an emergent relational mechanism embedded within the ontologically stratified structure of human existence. Its legitimation arises from the dynamic interplay of four interdependent orders of reality: the material, the social, the structural, and the personal. When the interrelation among these planes remains undisturbed, it deepens the understanding of authority as a relation of co-agency.

RESEARCH RESULTS: The analysis shows that authority grounded in external, heteronomous determinants may inhibit human development and constrain autonomy. Whereas, authority conceived as an emergent relational-causal mechanism restores agency to the subject. In this sense, relational authority does not dominate but potentializes others, contributing to their self-development and cognitive autonomy.

CONCLUSIONS, RECOMMENDATIONS, AND APPLICABLE VALUE OF RESEARCH: Critical realism does not reject authority, but transforms it into a relational space of co-responsibility. Authority that is authentic and emancipatory can emerge at the level of the transcendental self. Such an authority takes on a relational form with others, relationship, that enables knowing and understanding important and complex issues. Authority, thus, becomes a relational mechanism of emancipation, co-creating a space of shared responsibility and mutual recognition.

→ **KEYWORDS:** **AUTONOMY, CRITICAL REALISM, EMERGENCE, TRANSCENDENTAL SELF, RELATIONALITY**

STRESZCZENIE

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest eksploracja rozumienia autorytetu w perspektywie krytycznego realizmu Roya Bhaskara. W proponowanym ujęciu autorytet przestaje być rozumiany w kategoriach heteronomii czy autonomii, a staje się emergentnym, relacyjno-przyczynowym mechanizmem zakorzenionym w ontologicznej strukturze bytu ludzkiego.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Punktem wyjścia jest pytanie: W jaki sposób autorytet może być pojmowany jako relacyjny mechanizm przyczynowy, który nie zniewala, lecz umożliwia samopoznanie i refleksyjność? Artykuł ma charakter teoretyczno-analityczny i wykorzystuje aparaturę pojęciową krytycznego realizmu, w tym koncepcję czterech płaszczyzn bytu społecznego.

PROCES WYWODU: Rozważania prowadzą ku autorytetowi jako emergentnemu mechanizmowi relacyjnemu, zakorzenionemu w ontologicznie ustratyfikowanym bycie człowieka. Jego legitymizacja wyrasta z czterech współzależnych porządków rzeczywistości: materialnego, społecznego, strukturalnego i osobowego. Jeśli współdziałanie między tymi porządkami będzie niezakłócone, pogłębia rozumienie autorytetu jako relacji współsprawczej (*co-agency*).

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Analiza wskazuje, że autorytet oparty na zewnętrznych, heteronomicznych determinantach może hamować rozwój człowieka i ograniczać jego autonomię. Natomiast autorytet postrzegany jako emergentny mechanizm relacyjny oddaje sprawstwo podmiotowi. W tym sensie autorytet relacyjny nie dominuje, lecz potencjalizuje innych, przyczyniając się do ich samorozwoju i poznawczej autonomii.

WNIOSKI, REKOMENDACJE I APLIKACYJNE ZNACZENIE WPŁYWU BADAŃ: Krytyczny realizm nie neguje autorytetu, lecz przekształca go w relacyjną przestrzeń współodpowiedzialności. Autorytet, który ma charakter autentyczny i emancypacyjny, może wyłonić się na poziomie transcendentального ja. Autorytet będzie przyjmował formę relacyjną z innymi, relacji, która umożliwia poznanie i zrozumienie ważnych i złożonych zagadnień. Autorytet staje się zatem mechanizmem relacyjnym emancypacji, współtworząc przestrzeń współodpowiedzialności i wzajemnego uznania.

→ **SŁOWA KLUCZOWE:** AUTORYTET, AUTONOMIA, KRYTYCZNY REALIZM, TRANSCENDENTALNE JA, RELACYJNOŚĆ

Wprowadzenie

[...] w prawdziwym tobie nie ma miejsca i nie może być miejsca na guru, polityka czy jakkolwiek zewnętrzny autorytet. Nie ma autorytetu poza tobą samym. To jest prawdziwa autonomia (Singh i in., 2020, s. 116).

Współczesny świat cechuje się znaczną złożonością, której przejawem jest wzrastające napięcie wokół kluczowych kwestii wpływających na nasze rozumienie rzeczywistości. Wiele kategorii pojęciowych, które jeszcze niedawno porządkowały naszą wiedzę,

stopniowo traci swoją użyteczność. Mimo tej epistemologicznej niepewności nie przestajemy poszukiwać odpowiedzi na fundamentalne pytania. Dotyczą one tożsamości, sensu istnienia oraz roli człowieka w świecie. Pytanie „kim jestem?” nie traci na znaczeniu. Rozwój nauki opiera się na zadawaniu właśnie takich pytań. Jednakże istnieje ryzyko, że mogą być one formułowane w sposób nieadekwatny do współczesnych wyzwań poznawczych. Jedną z przyczyn tego stanu rzeczy jest fakt, że nasze sposoby myślenia o świecie często pozostają zakorzenione w przestarzałych schematach postrzegania rzeczywistości. Dlatego niezbędna jest ciągła refleksja nad „mentalnością”¹, którą posługujemy się w opisie i rozumieniu tego, co nas otacza. Istotne wydają się założenia, jakie przyjmujemy, by móc adekwatnie opisywać i rozumieć współczesne procesy społeczne.

Postawmy zatem pytanie o charakterze fundamentalnym: W jaki sposób autorytet może być rozumiany jako emergentny mechanizm relacyjny mogący wspierać rozwój podmiotowości w kontekście edukacyjnym? W związku z tym pytaniem celem artykułu jest pogłębienie rozumienia autorytetu nie jako zjawiska, które nie narzuca zewnętrznych zasad i utrzuca heteronomię, lecz jak pozostaje emergentnym mechanizmem przyczynowym umożliwiającym rozwój podmiotowości.

Wskazane kwestie wymagają namysłu nad człowiekiem jako sprawczym „ja”. W socjologii refleksja nad podmiotem długo była marginalizowana, spychana do psychologii, gdyż dominowało przekonanie, że jej obszarem powinny być systemy, struktury czy kultura. Wraz z rozwojem nurtów kolektywistycznych i indywidualistycznych socjologia zaczęła ponownie zwracać uwagę na podmiotowość, postrzegając ją jako immanentną cechę człowieka, a nie jedynie funkcję ról społecznych (Wielecki 2024, s. 307–404). Socjologia zaczęła postrzegać podmiotowość jako immanentną cechę człowieka, nie redukując jej do funkcji adaptacyjnych czy odtwarzania ról społecznych.

Dziedzictwo intelektualne Bhaskara cechuje się dużą złożonością, a zarazem bogactwem; jego myśl, rozwijana na przestrzeni lat, układa się w trudną, ale spójną koncepcję filozoficzną dedykowaną naukom humanistycznym i ścisłym. Wyróżnia się w niej trzy główne etapy rozwoju: podstawowy realizm krytyczny (*Basic Critical Realism* – Stochmal, 2023), dialektyczny realizm krytyczny (*Dialectical Critical Realism* – Bagley et al., 2016) oraz filozofię metarzeczywistości (*Philosophy of MetaReality* – Bhaskar, 2012). Koncepcja krytycznego realizmu stanowi obiecującą drogę dla nauk społecznych, łącząc wyjaśnianie przyczynowe z kontrfaktycznym rozumieniem przyczynowości (Gorski, 2013). Margaret S. Archer podkreśla, że nauki społeczne wiele zawdzięczają podejściu wypracowanemu przez Bhaskara (Archer, 2015, s. 16). Sam autor w rozmowie z nią stwierdził: „Uważam, że wykonuję pracę u podstaw nauk społecznych i humanistycznych”, mając na myśli dosłownie „pracę na samym dole” (Wielecki i Smoluk-Stachowska 2024, s. 12). Pogłębimy więc rozumienie autorytetu (Mariański, 2015, s. 36–39; Harrell i Thye, 2018; Furedi, 2013) jako emergentnego mechanizmu przyczynowego, który ujawnia się na

¹ Henrik David Bohr, laureat nagrody Nobla z fizyki z 1922 roku, wspominał o starej i nowej mentalności, jaka prowadzi naukowców w poszukiwaniu prawdy o świecie. Warto aktualizować ten epistemiczny wymiar, aby posługiwać się adekwatną do rzeczywistości mentalnością.

styku relacji władzy w świecie społecznym, statusu wiedzy oraz możliwości racjonalnego osądu (*judgemental rationality*) dokonywanego przez refleksyjne podmioty.

Autorytet jako emergentny mechanizm relacyjny: siły jego legitymizacji i odniesienie do konstytucji ludzkiej

Autorytet legitymizowany może być przez wiele sił, od tradycji i instytucji, poprzez uznane kompetencje, aż po moralne zobowiązania i wspólnotowe wartości, które zyskują moc obowiązującą w określonych kontekstach społecznych. W tym ujęciu autorytet staje się bytem emergentnym zakorzenionym w świecie, którego istnienie i działanie nie są redukowalne ani do struktur społecznych, ani do czysto indywidualnej woli (Scott, 2010, s. 4). Rozpatrzmy najpierw ontologię bytu ludzkiego jako przestrzeń, w której autorytet może powstawać, oddziaływać i podlegać refleksyjnej rekonstrukcji. Bhaskar proponuje trójpoziomą ontologię „ja”:

- ego, rozumiane jako poczucie siebie jako bytu odrębnego od wszystkiego innego, które według autora ma charakter iluzoryczny;
- ucieleśnione ja [*the embodied personality* lub *embodied self (person)*], rzeczywiste, ale ograniczone i zmienne; oraz
- transcendentale prawdziwe ja (*the transcendental self*), określane również jako „stan podstawowy” (*the ground state*) lub „wyższe”/„lepsze” ja (*the higher/better self*) (Bhaskar, 2020, s. 6).

Odwolanie się do trójwarstwowej struktury bytu ludzkiego pozwala uchwycić głębszy sens relacyjnej natury podmiotowości. Istota ludzka rozwija się w toku swojego życia poprzez stopniowe przekraczanie ograniczeń ego i ucieleśnionego ja, dążąc ku pełniejszej, relacyjnej formie istnienia, w której autonomię rozumie się nie jako odseparowanie, lecz jako świadome współuczestnictwo w świecie społecznym. W praktyce edukacyjnej oznacza to potrzebę tworzenia środowisk, które pozwalają na rozwój podmiotowości i właściwe ulokowanie w nim sił sprawczych autorytetu. Autorytet oparty wyłącznie na „ego” ma charakter powierzchowny i nietrwały, bowiem opiera się na dominacji, statusie czy prestiżu. Na poziomie ucieleśnionego ja autorytet nabiera wymiaru społecznego, jest stanowiony przez praktyki, uznanie innych osób czy instytucji. Jest rzeczywisty, ale podatny na zmiany, negocjacje i historyczne uwarunkowania. Autorytet, który ma charakter autentyczny i emancypacyjny, może wyłonić się na poziomie transcendentalnego ja. Autorytet będzie przyjmował formę relacyjną z innymi, relacji, która umożliwia poznanie i samodoskonalenie na podstawie, a nie pod wpływem dominacji.

Człowiek pojawia się w świecie, a społeczny i kulturowy kontekst jego istnienia wyprzedza możliwości jego sprawczości. W świetle koncepcji Bhaskara emergentny mechanizm przyczynowy autorytetu można omówić w obrębie czterech płaszczyzn bytu społecznego (*four-planar social being*):

- a) materialnych interakcji z naturą;
- b) interakcji społecznych pomiędzy ludźmi;

c) struktur społecznych *sui generis*;

d) stratyfikacji ucieleśnionej osobowości (Bhaskar, 2020, s. 4).

Wprowadzenie odwołania do czterech płaszczyzn bytu społecznego jest bardzo trafne, ponieważ pozwala osadzić pojęcie autorytetu w realistycznej, wielowarstwowej ontologii krytycznego realizmu. Każda z tych płaszczyzn wytwarza własne moce sprawcze (*causal powers*), które współdziałając, generują nowe, emergentne zjawiska. Przez emergencję rozumiemy zjawisko pojawiania się nowych, nieredukowalnych właściwości lub mocy przyczynowych, które wyłaniają się na wyższych poziomach rzeczywistości, choć są zakorzenione w poziomach niższych (Wheelahan, 2010, s. 55). Każda z wymienionych płaszczyzn wnosi własne moce sprawcze, a ich wzajemne oddziaływanie generuje nową jakość relacyjną autorytetu jako dynamicznego, kontekstowego mechanizmu umożliwiającego rozwój podmiotowości. Tym samym autorytet nie jest prostą sumą wpływów z poszczególnych poziomów, lecz emergentnym zjawiskiem zakorzenionym w ontologicznej głębi ludzkiego istnienia.

W tym kontekście autorytet nie jest własnością jednostki ani instytucji, lecz wyłania się z przecięcia czterech porządków rzeczywistości. Autorytet pozostaje emergentnym mechanizmem przyczynowym tkwiącym w relacjach międzyludzkich. Ujawnia się w określonych kontekstach, przekształca wraz ze zmianą warunków, a czasami znika lub może stać się nieobecny.

Na poziomie materialnym autorytet jako emergentny mechanizm relacyjny uczy działania w świecie. Przykładami mogą być mistrz rzemiosła, nauczyciel praktycznych umiejętności czy dowódca. Podmiot sprawczy podlegający wpływom edukacyjnym wyposaża się w moc sprawczą przekształcania otoczenia. Na płaszczyźnie interakcji społecznych pomiędzy ludźmi emergentny mechanizm relacyjny autorytetu uczy współistnienia z innymi. Na płaszczyźnie struktur społecznych *sui generis* moce sprawcze autorytetu jako emergentnego mechanizmu relacyjnego nadają sens i porządek. Na przykład szkoła organizuje przestrzeń do współistnienia, tworzy ramy ładu społecznego, niemniej w jej strukturach dopuszcza się kwestionowanie czy reinterpretowanie tych uwarunkowań przez podmioty refleksyjne. Ostatnia płaszczyzna stratyfikacji ucieleśnionej osobowości to wymiar wewnętrzny, refleksyjny i moralny, w którym autorytet działa jako mechanizm samokształtowania. Podmiot uzyskuje moce ujawniające zdolność do refleksji, samokontroli czy transcendencji. Wcześniejsze siły sprawcze autorytetu jako emergentnego mechanizmu stają się wewnętrznym przewodnikiem i strukturą sensu dla podmiotu. Właśnie te moce sprawcze prowadzą ku refleksyjnej autonomii podmiotu. Tym samym autorytet można rozumieć jako relacyjny efekt złożonych interakcji między poziomami istnienia bytu, a nie jako zewnętrzny atrybut.

Każdy z nas jest inny i nie ma jednej gotowej recepty na to, jak stać się w pełni sobą, czyli przejść od „małego ja” (pełnego ego i poczucia oddzielności) do „wielkiego Ja” (Singh i in., 2020, s. 116), w którym odrzucamy wszystko, co nam narzucone i co nie jest naprawdę nasze. W prawdziwym Ja nie ma miejsca na to, co sprzeczne z naszą istotą; żaden autorytet religijny, polityczny czy zewnętrzny nie powinien decydować o naszym życiu. Autonomia polega na samodzielnym wyborze drogi w zgodzie z wewnętrznym

uznaniem prawd o świecie. Z punktu widzenia kontekstu edukacyjnego oznacza to, że autorytet nie jest dany raz na zawsze, lecz stale wyłania się w interakcji z innymi. Ujawnia się tam, gdzie człowiek uczy się przekraczać własne ograniczenia i współdziałać z innymi w świecie, który go zawsze wyprzedza.

Bhaskar podkreśla, że istotą osoby jest zdolność działania w zgodzie z tym, co autentycznie wartościowe, a więc wynikające nie z presji społecznej, lecz z ontologicznie ugruntowanego przekonania o dobru. „Prawdziwe ja” (*the transcendental self*) nie jest konstruktem tożsamościowym, lecz emanacją rzeczywistości osoby, zakorzenionej w *ground state of being*, w byciu, które jest pierwotnie relacyjne, współzależne i twórcze. Obecność tego wymiaru zakłada możliwość transformacji siebie i struktur poprzez sprawcze akty.

Wyobraźmy sobie nowo narodzone dziecko, byt, który w swojej pierwotnej formie ucieleśnia modalność możliwości (*possibility*). Posiada ono ontologiczną potencjalność stania się w pełni rozwiniętym człowiekiem: refleksyjnym, zdolnym do działania i współuczestnictwa w rzeczywistości społecznej. Ta potencjalność ma charakter transcendentálny, bowiem wynika z natury gatunkowej człowieka i jego wrodzonych zdolności biologicznych, emocjonalnych i poznawczych.

Dziecko ma również tendencję (*tendency*) do rozwoju: do uczenia się języka, budowania więzi, nabywania kompetencji moralnych i poznawczych. Wraz z nimi rozwijają się jego moc sprawcza (*causal powers*), zdolność do inicjowania zmian w sobie i otoczeniu. Początkowo uśpione, ujawniają się, w miarę jak jednostka wchodzi w relacje społeczne i doświadcza świata. To, co dostrzega otoczenie, stanowi tylko częściową realizację głębszej ontologicznej mocy, która przekracza dane doświadczenie i ujawnia się w nowych kontekstach życia. W tym sensie transcendentalne ja pozostaje źródłem przekraczania własnych ograniczeń i współtworzenia świata społecznego.

Od autorytetu zewnętrznego ku wewnętrznym źródłom autorytetu

W tym miejscu wracamy do rozumienia autorytetu jako emergentnego mechanizmu relacyjnego, którego źródło nie leży w zewnętrznym przymusie, lecz w ontologicznej głębi osoby. W ramach realizmu krytycznego pytanie o autorytet nie dotyczy jego zniesienia, lecz pogłębienia jego rozumienia. Bhaskar nie używa pojęcia autorytetu w sensie klasycznym. Rozwija natomiast ontologię bytu ludzkiego, ukazując potencjał człowieka do przemiany zgodnej z jego prawdziwą naturą. Jego koncepcja, choć zakorzeniona w filozofii nauk społecznych, oferuje głębokie wyjaśnienie prawd o świecie (Potter, 2000, s. vi), przesuwając refleksję z zewnętrznych struktur ku wewnętrznej sprawczości i moralnego zakorzenienia jednostki.

Przytoczony na wstępie cytat słów Roya Bhaskara wyraża głębię podejścia do konstytucji bytu ludzkiego w jej metarealistycznym wymiarze. Autor zaczyna swoje rozważania od słów: „w prawdziwym tobie”... To „prawdziwe ja” odnosi się do ontologicznej głębi bytu ludzkiego, czyli do najbardziej fundamentalnego, nieredukowalnego wymiaru osoby

ludzkiej, który istnieje niezależnie od społecznych konstrukcji, ról czy rodzajowych tożsamości. Nie chodzi tu o „ja” zdefiniowane przez społeczne oczekiwania, lecz o „rdzenną, uniwersalną naturę ludzką” (Parker, 2007, s. 445), przekraczającą narzucone konstrukcje i zależności. Bhaskar przypisuje „prawdziwemu ja” różne wymiary wolności:

(1) *wolność od*, jako wolność negatywna, rozumiana jako brak zewnętrznych ograniczeń i barier; (2) *wolność do*, jako wolność pozytywna, oznaczająca vitalność, zdrowie oraz zdolności umysłowe i cielesne niezbędne do działania; (3) *wolność w całym bycie* poprzez refleksyjną integralność i spójność Ja, które redukują wewnętrzne konflikty i tym samym wzmacniają przepływy działań o charakterze transformacyjnym; oraz (4) *wolność jako transcendentálna identyfikacja* z własnym stanem podstawowym, prowadząca do urzeczywistnienia niedualnego Ja (Schwartz, 2015, s. 384, za: Bhaskar, 1993, s. 282–283).

Bhaskarowska koncepcja wolności osadzona jest w pierwszoosobowej perspektywie ucieleśnionej osoby. Wspomniane wolności zapewniają podmiotowi sposobność do działania sprawczego i etycznego zarazem, poczynając od emancypacji od zewnętrznych ograniczeń, przez budowanie pozytywnych zasobów działania, wewnętrzną integralność, aż po najgłębsze, ontologiczne utożsamienie się z niedualną rzeczywistością. Tak uformowane „transcendentalne Ja” wchodzi w relacje z innymi Ja, np. nauczycielem. Konstytucja porządku społecznego łączy niezliczone rzesze „transcendentalnych Ja” w łańcuchy, zbiory czy sieci połączone wymiarem moralnym. Przy czym należy zaznaczyć, że wymiar transcendentalny stanowi ontologiczną podstawę wymiaru moralnego. Moralny wymiar pojawia się dopiero wtedy, gdy człowiek refleksyjnie i praktycznie realizuje potencjały swojego transcendentalnego Ja.

Bhaskar dowodzi, że człowiek osiągając głębię swojego jestestwa (*the real you*), nie może być finalnie podporządkowany żadnemu zewnętrznemu autorytetowi, niezależnie od jego źródeł: „Myślę, że chcemy pozbyć się wszelkiego autorytetu, wszelkich źródeł autorytetu innych niż my sami, czy to religijnych, politycznych, czy ekonomicznych” (Singh i in., 2020, s. 96). Przy czym prawdziwą wolność i samorealizację autor utożsamia z ufaniem własnemu „stanowi podstawowemu”, najbardziej autentycznemu aspektowi siebie (Singh i in., 2020, s. 116). Sprzeciwia się on wszelkiemu autorytetowi narzucanemu z zewnątrz, ponieważ prowadzić może do zależności. Autorytet zewnętrzny można uznać za etap przejściowy w procesie kształtowania podmiotowości, który pełni funkcję orientującą i inicjującą, zanim jednostka rozwinie zdolność samodzielnego osądu. W tym sensie stanowi on warunek wstępny dla rozwoju refleksyjności i moralnej autonomii, jednak jego trwałe utrzymanie hamuje proces transcendencji ku autentycznemu „ja”.

Sprzeciw wobec zewnętrznego autorytetu to przeniesienie jego wagi do postaci emergentnego mechanizmu przyczynowego. Autorytet nie znika, lecz zmienia swój charakter. Z narzucanej z zewnątrz instancji staje się emergentnym mechanizmem przyczynowym, który wyłania się z przecięcia czterech omówionych porządków rzeczywistości: materialnego, społecznego, strukturalnego i osobowego. Działa tam, gdzie praktyka, relacja, norma i refleksyjność spotykają się w procesie uczenia się i wzajemnego uznania. Taki autorytet nie ogranicza, lecz umożliwia, wspiera rozwój samodzielności,

odpowiedzialności i zdolności do moralnego działania. W tym sensie autorytet jest nie tyle zewnętrzną formą władzy, ile relacyjną przestrzenią wzrastania podmiotu.

Bhaskar podkreśla: „Jesteś wyjątkową, konkretnie jednostkową osobą” oraz „Nie ma żadnego autorytetu poza tobą samym. To jest prawdziwa autonomia” (Singh i in., 2020, s. 12). Bhaskar akcentuje, że autentyczna prawda wymaga indywidualnego odkrycia. W toku kształcenia nauczyciele mogą wskazywać drogę i odślaniać przed uczniami różne aspekty rzeczywistości, lecz dopiero moment refleksyjnego zrozumienia, to wewnętrzne „rozumiem to!” staje się prawdziwym aktem poznania. W nim wiedza przestaje być czymś zewnętrznym, a staje się częścią osobistego doświadczenia i źródłem sprawczości uczącego się podmiotu.

Bhaskar zauważa również, że życie wolne od zbędnych obciążeń pozwala lepiej radzić sobie ze złożonością świata. Obciążeniem takim mogą być konkurencyjne autorytety, które wprowadzają chaos:

Rozważmy następującą myśl: gdyby umysł był całkowicie wypełniony, nie byłoby możliwe przyswajanie nowej wiedzy. To właśnie wewnętrzna „pustka” – stan umysłu wolny od uprzedzeń, sądów, opinii i drobnych fiksacji – umożliwia otwarcie na nowe doświadczenia oraz uczenie się w sposób dialektyczny, elastyczny i dostosowany do zmieniających się sytuacji. Kluczowym warunkiem takiego procesu poznawczego jest również brak wewnętrznej przestrzeni dla pojęcia zewnętrznego autorytetu czy idei Boga oddzielonego od podmiotu; jedynie wówczas możliwe jest osiągnięcie wewnętrznej samowystarczalności. Jeśli w strukturze podmiotowej obecny jest pierwiastek heteronomiczny – jak ideologia lub koncepcja Boga jako bytu zewnętrznego – podmiot nie może w pełni urzeczywistnić swej boskości, autentyczności ani wolności. W tym sensie „nieposiadanie niczego” oraz „niewiedzenie niczego” (jako uwolnienie umysłu od zbędnych treści) stanowi wyraz opowania sztuki prostoty i otwiera drogę do głębszego poznania (Singh i in., 2020, s. 130).

W człowieku współlistnieją zarówno wpływy zewnętrzne, jak i wewnętrzna głębia transcendentального Ja. Zewnętrzne przekonania i wzorce, nawet jeśli początkowo narzucone, z czasem ulegają internalizacji. Stają się częścią naszego wewnętrznego świata, wpływając na sposób odczuwania, myślenia i działania. Wchodzą one w skład naszego sposobu patrzenia na świat, współtworząc wewnętrzny krajobraz wartości i znaczeń. W refleksyjnym procesie uczenia się człowiek może jednak rozpoznać ich źródło i nadać im nowe znaczenie, przekształcając to, co zewnętrzne, w świadomie wybrane elementy własnej tożsamości.

Konkluzje

W świetle krytycznego realizmu Roya Bhaskara autorytet należy rozumieć jako emergentny mechanizm relacyjny, którego działanie urzeczywistnia się w przestrzeni spotkań i współobecności podmiotów. Autorytet ten jest procesem, nie stanem. Wyłania się w wyniku współdziałania czterech porządków rzeczywistości: materialnego, społecznego,

strukturalnego i osobowego. Każdy z nich wnosi własne moce sprawcze, które w interakcji tworzą nowe jakości umożliwiające rozwój podmiotowości. W tym sensie autorytet nie jest „dany” ani przyznany z zewnątrz. Zewnętrzny autorytet może stanowić konieczny etap w procesie wychowania jako moment orientujący i inicjujący rozwój samodzielnego osądu. Proces ten odpowiada realistycznej dialektyce wolności: od „wolności od” zewnętrznych ograniczeń, poprzez „wolność do” działania, aż po „wolność poprzez” jedność z własnym stanem podstawowym.

Autorytet jako mechanizm generatywny nie zniewala, lecz umożliwia. W kontekście edukacyjnym przybiera on postać relacyjnej przestrzeni współodpowiedzialności, w której nauczyciel i uczeń współuczestniczą w procesie poznania. Nauczyciel przestaje być depozytariuszem wiedzy i staje się katalizatorem refleksyjnego uczenia się, wspierając ucznia w przekraczaniu własnych ograniczeń. W takim ujęciu proces nauczania nie polega na przekazywaniu informacji, podawaniu teorii, lecz na uruchamianiu epistemicznej sprawczości, a więc zdolności rozumienia, oceniania i działania w zgodzie z własnym, moralnie zakorzenionym „ja”. W konsekwencji autorytet nie zanika w trajektorii biograficznej w świecie emancypacji, lecz emerguje na nowym poziomie rzeczywistości, wyłaniając nowe jej jakości w relacjach między refleksyjnymi podmiotami.

Emancypacyjne projekty edukacyjne w nurcie krytycznego realizmu postulują zastępowanie struktur depotencjalizujących (osłabiających, opresyjnych) strukturami potencjalizującymi (wzmacniającymi – Bhaskar, 1986, s. 171). Emancypacja, rozumiana w duchu Bhaskara, polega nie na ucieczce od struktur, ale na ich przekształceniu w sposób, który umożliwia podmiotom większą sprawczość. W tym kontekście edukacja może być rozumiana jako praktyka emancypacyjna, która „łączy poznanie, działanie i etykę” (Buch-Hansen i Nielsen 2020, s. 77–78). Oznacza to, że relacja autorytetu nabiera charakteru *in-gear freedom* – wolności „włączonej” w bieg świata, a więc zakorzenionej w strukturach, które umożliwiają działanie, a nie je znoszą. W tym sensie autorytet relacyjny nie dominuje, lecz potencjalizuje innych, przyczyniając się do ich samorozwoju i poznawczej autonomii.

W krytycznym realizmie nie chodzi więc o zniesienie autorytetu, lecz o jego przekształcenie w relację współsprawczą (*co-agency*), w której nauczyciel i uczeń współuczestniczą w procesie poznawania i samotranscendencji. W praktyce edukacyjnej oznacza to tworzenie relacji, w których nauczyciel jako autorytet nie narzuca znaczeń, lecz inicjuje refleksję, pomagając uczniowi rozpoznać własne zdolności do działania i rozumienia świata. Autorytet staje się zatem mechanizmem relacyjnym emancypacji, współtworząc przestrzeń współodpowiedzialności i wzajemnego uznania.

BIBLIOGRAFIA

- Archer, M.S. (2015). Morfogeneza – ramy wyjaśniające realizmu. *Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne*, 10, 16–46.
- Bagley, C., Sawyerr, A. i Abubaker, M. (2016) Dialectic critical realism: Grounded values and reflexivity in social science research. *Advances in Applied Sociology*, 6(12), 400–419. <https://doi.org/10.4236/aasoci.2016.612030>

- Bhaskar, R. (1986). *Scientific realism and human emancipation*. Routledge.
- Bhaskar, R. (1993). *Dialectic: The pulse of freedom*. Verso.
- Bhaskar, R. (2012). *The philosophy of metaReality: Creativity, love and freedom*. Routledge.
- Bhaskar, R. (2020). Critical realism and the ontology of persons. *Journal of Critical Realism*, 19(2), 113–120. <https://doi.org/10.1080/14767430.2020.1734736>
- Buch-Hansen, H. i Nielsen, P. (2020). *Critical realism: Basics and beyond*. Red Globe Press.
- Furedi, F. (2013). *Authority: A sociological history*. Cambridge University Press. <https://www.cambridge.org/core/books/authority/9A659EBF0DBD23E92999858514D659E4>
- Gorski, P.S. (2013). What is critical realism? And why should you care? *Contemporary Sociology. A Journal of Reviews*, 42(5), 658–670. <https://doi.org/10.1177/0094306113499533>
- Harrell, A. i Thye, S.R. (2018). *Power and authority*. Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781394260331.ch63>
- Mariański, J. (2015). Autorytet moralny. W: J. Mariański (red.), *Leksykon socjologii moralności. Podstawy, teorie, badania, perspektywy* (s. 36–39). Zakład Wydawniczy „Nomos”.
- Parker, J. (2007). Subjectivity. W: M. Hartwig (red.), *Dictionary of critical realism* (s. 445–457). Routledge.
- Potter, G. (2000). *The philosophy of social science: New perspectives*. Routledge.
- Schwartz, M. (2015). MetaReality and the dynamic calling of the good. *Journal of Critical Realism*, 14(4), 381–396. <https://doi.org/10.1179/1476743015Z.00000000076>
- Scott, D. (2010). *Education, epistemology and critical realism*. Routledge.
- Singh, S., Bhaskar, R. i Hartwig, M. (2020). *Reality and its depths: A conversation between Savita Singh and Roy Bhaskar*. Springer.
- Stochmal, M. (2023). Krytyczny realizm Roya Bhaskara – basic critical realism. *Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne*, 31(1), 9–18. <https://doi.org/10.21697/ucs.2023.31.1.02>
- Wheelahan, L. (2010). *Why knowledge matters in curriculum: A social realist argument*. Routledge.
- Wielecki, K. (2024). *Kultura versus kultura masowa. Podmiotowość i quasi-kultura w nibyspołeczeństwie*. Narodowe Centrum Kultury.
- Wielecki, K. i Smoluk-Stachowska, J. (2024). Wywiad z profesorem Margaret Scotford Archer o jej życiu, pracy i wizji realizmu krytycznego (P. Wielecki, tłum.). *Polish Journal of Critical Realism*, 1, 11–16.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License
<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Source of funding

Lack of funding sources.

Disclosure statement

No potential conflict of interest was reported by the author(s).